

ALENKA, BARTULOVIĆ: »Nismo vaši!«: Antinacionalizem v povojnem Sarajevu.¹

Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zupaničeva knjižnica 35), Ljubljana 2013, 452 str.

Monografija je predelana doktorska disertacija o identifikacijskih in družbenih procesih razmejevanja ter antinacionalizma kot upora proti dominantnim reprezentacijam bosansko-hercegovega življenja v povojnem Sarajevu. Delo poleg uvoda in sklepa sestavlja sedem poglavij, ki jih bralci lahko beremo kot zaokrožene znanstvene eseje, a skupaj predstavljajo kompleksno študijo o pojugoslovanskih procesih družbenih sprememb.

V uvodu avtorica jasno napove kompleksno analizo strategij identifikacijskih procesov, pri čemer vpelje svoj alternativni pogled, s katerim uspešno preseže reduciranje na posameznikovo nacionalno pripadnost. Osrednji namen knjige je pokazati spodrsrljaje omejevanja na »etnični nacionalizem« ter nacionalizem na splošno. Ukvarja se z analizami dominantnih nacionalističnih diskurzov

ter z alternativnimi antinacionalističnimi diskurzivnimi praksami posameznikov, ki se upirajo dihotomiziranim prostorom povojne Bosne in Hercegovine. Namesto poenostavljene in pogosto napačne nacionalne delitve družbe na Bošnjake, Hrvate in Srbe poskušajo njeni sogovorniki oblikovati reprezentacije prostorov in identitet, ki so umeščene v naracije iz preteklosti, sedanjosti in prihodnosti in v prostore vmesnosti. V knjigi najdemo terminološka pojasnila osrednjih konceptov (diskurz in njegove prakse, antinacionalistične uporniške prakse, kontradiskurz ipd.), ki jih etnografsko obdela v posameznih poglavjih. Osrednji namen knjige je zavračanje kolektivističnih pogledov na posameznika in osredinjaje na njegovo moč delovanja. Prikaže strategije upora posameznika, vpetega v večglasne interpelacije v althusserovskem smislu.

V metodoloških izhodiščih Bartulovičeva reflektirano opiše nelagodje ob lastnih etnografskih praksah in odzivih sogovornikov, ki so ji vsiljevali svoje videnje terenskega raziskovanja na Balkanu; slednje se je med antropologi zelo razmahnilo v povojni Bosni in Hercegovini. V etnografiji nekdanjega »doma« se je posvetila predvsem »lokalizirani etnografiji segmentov sarajevskega življenja«, vendar ob tem ni izključila globalnih in transnacionalnih kulturnih tokov. Poleg tega se je osredinila tudi na relativno etnično raznolikost, ki je ostala značilnost Sarajeva, ter na težave ob vstopanju na domači antropološki teren, ki so zadevale vrednotenje tistih, ki so Sarajevo v času vojne zapustili, zdaj pa se vanj na tak ali drugačen način vračajo. Reflektirano priznava, da je njeno etnografsko izkušnjo prežemalo tudi omahovanje, vendar je odklone od rigidno začrtane etnografske poti izoblikovala v odlične eksperimentalne prijeme, ki so jo pripeljali do izsledkov, značilnih za etnografije polilokalnosti ter mobilne etnografije, ki jo je opravljala na občasnih potovanjih s svojimi sogovorniki, kjer je posnela informacije, ki bi sicer antropologovim očem ostale skrite. Uporabila je tudi avtobiografsko metodo, in sicer ob vpetosti v antinacionalistične mreže, in z njo osvetlila mnoge vidike kompleksnosti identifikacijskih procesov. Avtobiografsko izkušnjo je uporabila odlično: v raziskavo je namreč vstopila kot oseba s »hibridno kulturno identiteto, ki je plod mešanja migrantske izkušnje, edukacije zunaj meja« rojstne države, »mešanega zakona« ter »izvora«, a tega ne jemlje za bistveno opredeljujoče (str. 27). Analitično branje antropološke relevantne literature in prispevkov iz virtualnega prostora je bilo premišljeno do potankosti: spremljala je medije in oddaje, ki veljajo za antinacionalistične, in spletne dnevnike. Poleg pronicljivo uporabljene avtobiografije in bolj ustaljenih metod terenskega dela je avtorica virtualni prostor nazorno kontekstualizirala ter mu tako dala etnografski in družbeni pomen. Ob tem ji gre posebna pohvala, saj internet kot metodološko orodje pri študiju BiH pred izdajo njene monografije ni bil velikokrat uporabljen. Delo odraža tudi dosledno zavračanje metodološkega nacionalizma in upiranje vsiljenim opredelitvam in kategorijam nacionalnega, ki vplivajo na percepcijo in zamejevanje kultur ter mnogokrat na umetno zarisanje meja med njimi.

Prva poglavja knjige opredeljujejo pojme upora in identitete. Poglavje Navduševanje nad uporom in odpor do upora prinaša pregled in vnovično aktualiziranje antropologije upora, saj prek tega pokaže, da je upor še vedno neizogibna tema, zlasti v kontekstu transnacionalnih in globalnih tokov. Avtorica pregledno analizira koncepte moči, od sistemskih pristopov do raziskav upora in zanimanja za uporniške prakse. Pojasni, da so se antropologi ob načinih razumevanja moči počutili nelagodno: velike naracije

¹ Avtorica je za monografijo prejela nagrado Odlični v znanosti 2013 – Humanistika – področje antropologije (op. ur.).

* Alenka Janko Spreizer, doc. dr. soc. antr., viš. zn. sod., Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Inštitut za medkulturne študije, Titov trg 5, 6000 Koper; alenka.janko.spreizer@fhs.upr.si.

so v vsesplošni politizaciji družbenega življenja pogosto prezrle manj opazne spore, nasprotovanja in upore. Bolj ustrezno je dinamično razumevanje koncepta, po katerem imajo osrednjo vlogo subjekti, ki aktivno sodelujejo v omejitvah togih, pogosto zatirajočih sistemov in se prek tega opredeljujejo kot delujoči akterji. Avtorica opozori tudi na elastičnost, prilagodljivost in pogosto tudi absurdnost rabe pojma, ko je upor pomenil praktično vse in nič, bil je vsepovsod navzoč in nikjer prisoten koncept. Antropologi so ob tem pogosto moralizirali, zato so se nekateri začeli rabi pojma izogibati, drugi pa so ob kritikah razdelali bolj natančno opredelitev s pomembnimi epistemološkimi implikacijami. Avtorica ustrežnejše izhaja iz posameznika in njegovih diskurzivnih uporniških praks, ki jih oblikuje v odzivanju na mnogotere situacije. Novo razumevanje upora je torej situacijsko, parcialno, delno. Skupine in posamezniki tako delno podpirajo družbeni red in njegovo hegemonijo, nekatere njegove segmente pa odločno ali subtilno zavračajo.

Naslednje poglavje Pogledi na Bosno in Hercegovino: stiki in razhajanje perspektiv predstavlja antropološke reprezentacije in naracije o Balkanu in Bosni in Hercegovini, ki so bile večinoma ujete v metodološki nacionalizem. Pokaže, da so nekatere študije poenostavljeno razlagale bosansko-hercegovsko preteklost, druge so kot osrednji razlagalni princip uporabile večno sovraštvo prebivalstva tega teritorija, tretji pa so odnose med prebivalstvom ter njihovimi kulturami in identitetami romantično idealizirali. Če so tuji raziskovalci v času pred konceptualizacijo kulture kot hibridne in heterogene z opisom etnografske realnosti imeli težave iz epistemoloških razlogov, ker jih je motila »pretirana mešanica kultur«, je bil Balkan tudi pozneje dojet kot prostor težavnega sobivanja zaradi domnevne pretirane hibridnosti. V nadaljevanju poglavja se avtorica posveti orisu samoperpcij v jugoslovanski in bosansko-hercegovski perspektivi, kjer pojasni specifično vlogo etnologije na tem prostoru. V svoji apolitični orientaciji se je ukvarjala s tradicionalnimi etnološkimi tematikami, vprašanja etničnosti in nacionalnosti pa je pogosto

namenoma puščala ob strani. Z redkimi izjemami je večina etnologov v BiH prispevala k izoblikovanju mozaičnih podob kulture, študije sinkretizma in kulturnega pluralizma pa so bile prezrte. Iz teh zgodovinskih razlogov je glavnina sodobnih študij Balkana ostala ujeta v negibnost in dokajšnjo kulturno homogenost, ločena od preučevanje procesov hibridizacije. V nadaljevanju se avtorica posveti metaforam, ki jih uporabljajo prebivalci Bosne in Hercegovine, in z metaforizacijo skuša pojasniti kodifikacijo izkušnje in sredstva, s katerimi posamezniki oblikujejo in izražajo lastne poglede in predhodne percepcije (str. 89).

Sledi poglavje V okovih skrajnosti: breme komunitarističnih pogledov, ki analizira orise Bosne in Hercegovine v preteklosti in sedanjosti. Raziskovalci, vpeti v različne ideologije, so izhajali iz komunitarističnih pogledov, ki so se večinoma nanašali na odnose med posameznimi narodi ali religijskimi skupnostmi, in jih pogosto razglašali za edini razlagalni mehanizem. Pri reprezentiranju BiH so raznolikosti vztrajno pojasnjevali z metaforami mozaika, ob tem pa so spregledali vertikalne razlike (starost, razred, poklic in spol). Bartulovićeva razloge za komunitaristično logiko bosansko-hercegovske polarizacije poveže z vztrajnim zgledovanjem po francoskih pogledih na nacionalizem, državljanstvo in demokracijo ter z osmanskim miletskim sistemom. Balkan so zahodni raziskovalci videli kot glavni razlagalni princip in agens uporniškega agresivnega nacionalizma. Kot nasilno pripisovanje komunitarističnih pogledov izlušči tematiko *komšiluka* in ugotovi, da poudarek pri njegovih analizah na religijskih in nacionalnih delitvah pomanjkljivo prikazuje kompleksne odnose in prakse, ki presegajo orisane delitve. Razgrne redukcioniistične poglede, kjer so nekateri antropologi prepoznali vpliv islama in islamske morale na dobrososedske odnose. Poudari, da so sinkretistične prakse sposojanja nemuslimanov iz muslimanske religije in kulture ob tem pogosto spregledane ter da je mogoče med njimi najti raznolike sosedske prakse. Etnografsko oriše hierarhije, simbolne pomene in nostalgične poglede na spreminjajoče se družbene

odnose in politizacijo *komšiluka* v povojni Bosni in Hercegovini. Nazorno pokaže, da nacionalizma in religijske pripadnosti ne gre gledati kot edinega ali odločujočega dejavnika, ki vpliva na oblikovanje mnogoterih razsrediščenih identitet, saj ti pogledi ignorirajo posameznikovo dejavnost in moč delovanja.

Poglavje O tegobah portretiranja identifikacijskih procesov poglobi razlago razlogov za kulturnoantropološki študij identitet ter nelagodja antropologov ob rabi tega pojma. Pojem epistemološko izostri ter vpelje delitev med identiteto, identifikacijskimi procesi in procesi interakcije, ki omogočajo prepoznavanje dejavne vloge posameznika, njegovega samorazumevanja in samoprepoznavanja. Identiteto zastavi kot večplastno, hibridno in mnogotero ter tako presega omejitve na le eno religijsko ali nacionalno identiteto. Posveti se razčlenjevanju nacionalne identitete kot specifične oblike kolektivne identitete v času in prostoru, ki poraja občutja pripadnosti v odnosu z drugimi in je v današnjem svetu vodilna ideološka kategorizacija sveta. Po pregledu zadreg z nacionalno identiteto in konstrukcijami Drugega oriše še pasti nacionalne kulture, s katero se posamezniki prepoznajo kot del nacionalne skupnosti. Prav oblikovanje in predelava nacionalne kulture ter zloraba v politične namene so osrednje teme identifikacijskih procesov v medvojnem in povojnem Sarajevu. Izpostavi pomanjkljivost antropoloških študij o vojni, ki posamezniku odrekajo dejavnost in moč delovanja, ter analizira balkanistični diskurz in večinoma etnocentrične razprave o nacionalizmihi: o »etničnem« nacionalizmu, pogosto izenačenem z »religioznim« nacionalizmom, o nacionalizmu Drugega in o državljskem nacionalizmu.

Njeni sogovorniki so v etnografiji podobno razlikovali med različnimi nacionalističnimi pogledi: uprli so se pripisani multikulturalnosti povojne BiH, z upiranjem pa so izoblikovali opozicijske moči delovanja in oblikovali številne antinacionalistične diskurzivne prakse, ki so jim omogočale mnoge identifikacije. Še bolj etnografsko zastavljena so šesto, sedmo in osmo poglavje, kjer avtorica analizira etnografijo o strategijah upora proti obstoječim hierarhijam identitet,

o neozaveščenih antinacionalističnih diskurzivnih praksah, o simbiozi antagonističnih sarajevskih identifikacij ter o novodobnem bosansko-hercegovski patriotizmu. Šesto poglavje nadaljuje z razpravo o raznolikih dojemanih nacionalnih identitet ter preseženih pojmovanih identifikacijskih procesov v antropologiji. Opiše novo oblikovanje nacionalne kulture, ki jo koncipira kot »prizorišče boja diskurzov« (str. 35). V pričujočem poglavju se posveti pojasnjevanju kompleksnih identifikacijskih procesov, kjer je osrednja izhodiščna točka nacionalna identifikacija. Z etnografijo pokaže, da je omenjeno identifikacijo z nacionalnimi (in religioznimi) oznakami vselej treba razumeti v natančno pojasnjenih kontekstih. Antinacionalizem razlaga torej relacijsko, v odnosu do fenomenov, kot je na primer jugonostalgija, pri čemer je ta strategija upora in pomemben segment antinacionalizma, ki jo je med drugim ustvarila tudi odsotnost države. Jugonostalgija je torej aktualna kritika obstoječih poveljnih razmer ter hierarhij različnih identitet, pa tudi funkcionalni nastavek za oblikovanje vizije prihodnosti in boj za hibridno identiteto v procesih »svobodnejših izbir«. Opozori na konfliktni odnos med »politikami« in »ljudstvom«, ki ga njeni sogovorniki izražajo ob refleksiji vsiljevanja pripadnosti in identitet treh konstitutivnih narodov. Temu so se poskušali izmikati z različnimi uporniškimi strategijami, tudi z osamitvijo, kjer oblikujejo svetove »nenacionalizirane normalnosti« (str. 37). Sedmo poglavje še bolj poglobi kritični razmislek Sarajevčanov o nacionalizaciji bosansko-hercegovskega prostora. Etnografija prinaša pogled na

radikalne preobrazbe poveljnega Sarajeva, njihovega doma, v katerem se nasilno obračunava s preteklostjo in kjer se vsiljujejo ekskluzivistične nacionalne identitete. Sogovorniki so nostalgijo za nekdanjim Sarajevom povezovali tudi z jugonostalgijami diskurzi, ki so jih ustvarjali spremenjeni postori doma. Sarajevčani so ob izgubljenem prostoru nekdanjega doma dejansko doma v svojih naracijah o identiteti in izgubljenem mestu. Sarajevo je sicer odtujeno mesto, kjer zasebno (religija) postaja perverzizirano javno: sogovorniki nasprotujejo nasilnemu prodiranju islama iz zasebne sfere v javno; pogrešajo lingvistično raznolikost in desekularizirane prakse pozdravljanja, ki so bile značilne za nekdanji dom in so v javno prodrle ob podpori nacionalnih in religijskih elit. Z naracijami o sarajevskem antinacionalističnem sekularizmu, ki jih sproža poveljni religijski prepoved, presegajo nacionalizem in si prizadevajo za oblikovanje individualnosti doma. Bartulovićeva prepričljivo pokaže, da moramo dom razumeti tudi kot boj za širše družbene spremembe in ne zgolj kot težnjo po obnovi svojega mikrokozmosa. Pomeni domačega mesta se gradijo ob antinacionalističnih aktivističnih praksah in ob mobilizaciji razlik med urbanim in ruralnim, ob spominih na nekdanje Sarajevo, ob novih lokalnih identifikacijah. Pri tem je pomembna diskurzivna praksa zavračanje »polruralno Drugega«, njegove »kulturnosti« in radikalno drugačnih vrednot, ki mu jih pripisujejo. Osmo poglavje »Nihče me ne more prepričati, da ne obstajam!«: o Bosancih in novodobnem bosansko-hercegovskem patriotizmu prinaša razmislek o enotnosti

bosansko-hercegovske mnogoterosti in povzame razprave iz zgodovinskih virov ter novejših študij, ki zagovarjajo idejo o občutju bosanstva kot pripadnosti prebivalstva državi Bosni oziroma njenemu ozemlju. Pregledno prikaže prizadevanja za oblikovanje bosanskega naroda, Bosancev in bosanske identitete v sklopu bosansko-hercegovskega patriotizma oziroma občutka pripadnosti državi, deželi ali skupnosti, ki jo ljudje doživljajo na različne intimne in svojevrstne načine. Poglavje prinaša etnografijo o identifikacijskih sidriščih, ki zagovarjajo bosansko-hercegovske državljanske identitete ter kažejo na zavračanje političnega koncepta bošnjaštva in ekskluzivističnih nacionalnih identitet. Prikaže široko paleto razumevanj kategorij Bosancev ob sklicevanju na bosansko kulturo in njeno »avtentično hibridnost«. Številni sogovorniki so namreč idejo identifikacije s kategorijami konstitutivnih narodov in nacionalnih ključev v svojih strateških identifikacijskih praksah zavračali in se s humornimi strategijami upirali notranjim nacionalizmom.

V sklepnem razmišljanju avtorica povzame namen svoje raziskave in zgosti razumevanje antinacionalističnih diskurzivnih praks, ki jih razume kot boj za prevlado idealizirane oblike »državlanskega nacionalizma« in omogočanje participacije državljanov v državi in onkraj nje v bosansko-hercegovski prihodnosti. Knjigo zato zelo priporočam v branje vsem, ki jih zanimajo regionalne etnografije opisanega prostora ter kompleksni družbeni procesi, ki potekajo v njem.